بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ وکفی وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ کلمہ لفظ موضوع مفرد را گویند بر سہ قسم است فعل و اسم و حرف۔ فعل آن کہ دلالت کند بر معنے مستقل با یکے از ازمنہ ثلثہ۔ ماضی و حال و استقبال چون ضَرَبَ و یَضْرِبُ۔

و اسم آنکہ دلالت کند بر معنے مستقل نہ با یکے از ازمنہ ثلثہ چون رَجُلٌ و ضَارِبٌ۔ و حرف آنکہ دلالت کند بر معنے غیر مستقل کہ بے ضم کلمہ دیگر فہمیدہ نشود چون مِنْ و اِلیٰ۔

فعل باعتبار معنی و زمانہ بر سہ قسم است ماضی و مضارع و امر

ماضی آنکہ دلالت کند بر وقوع معنے در زمانہ گذشتہ چون فَعَلَ کرد آن یک مرد بزمانہ گذشتہ۔

و مضارع آنکہ دلالت کند بر وقوع معنے در زمانہ حال یا آیندہ چون یَفْعَلُ می کند یا خواہد کرد آن یک مرد بزمانہ حال یا آیندہ۔

و امر آنکہ دلالت کند بر طلب کارے از فاعل مخاطب بزمان آیندہ

چون اِفْعَلْ بکن تو یکمرد بزمانه آینده۔

ماضی و مضارع اگر نسبت فعل دران بفاعل یعنے کننده کار باشد
معروف باشد چون ضَرَبَ زد آن یکمرد و یَضْرِبُ می زند یا خواهد زد آن یک مرد
و اگر بمفعول باشد یعنی آنکه کار برو واقع شده باشد مجهول بود چون
ضُرِبَ زده شد آن یکمرد و یُضْرَبُ زده می شود یا زده خواهد شد آن یکمرد - و
امر مذکور نمی باشد مگر معروف۔

ماضی و مضارع معروف و مجهول اگر دلالت بر ثبوت کارے کند
اثبات باشد چون نَصَرَ و یَنْصُرُ و اگر بر نفی دلالت کند نفی باشد چون مَا
ضَرَبَ و لَا یَضْرِبُ

و فعل باعتبار تعداد حرف اصلی بر دو قسم است ثلاثی و رباعی ثلاثی
آنکه سه حرف اصلی درو باشد چون نَصَرَ یَنْصُرُ و رباعی آنکه چار حرف
اصلی دران باشد چون بَعْثَرَ یُبَعْثِرُ

بیان صیغ

فعل ماضی معروف ثلاثی مجرد بر سه وزن آید فَعَلَ چون ضَرَبَ و فَعِلَ چون
سَمِعَ و فَعُلَ چون کَرُمَ و مضارع معروف فَعَلَ گاہے یَفْعُلُ آید چون نَصَرَ یَنْصُرُ و گاہی
یَفْعِلُ چون ضَرَبَ یَضْرِبُ و گاہی یَفْعَلُ چون فَتَحَ یَفْتَحُ و مضارع فَعِلَ یَفْعَلُ چون سَمِعَ
یَسْمَعُ و گاہے یَفْعِلُ چون حَسِبَ یَحْسِبُ و مضارع فَعُلَ یَفْعُلُ آید و بس چون کَرُمَ یَکْرُمُ و ما

مجهول از ہر سہ وزن بروزن فُعِلَ آید ومضارع مجهول مطلقاً بروزن
یُفْعَلُ پس ثلاثی مجرد راشش باب حاصل شده۔ اولاً بیان صیغ افعال
ومشتقات کرده مے شود بعد ازین تفصیل ابواب نموده خواهد شد۔ ماضی را
سیزده صیغه آید **اثبات فعل ماضی معروف** فَعَلَ فَعَلَا فَعَلُوْا
فَعَلَتْ فَعَلَتَا فَعَلْنَ فَعَلْتَ فَعَلْتُمَا فَعَلْتُمْ فَعَلْتِ فَعَلْتُنَّ فَعَلْتُ فَعَلْنَا
بحرکات ثلثه عین سه صیغه اولی برائے مذکر غائب است اول واحد
دوم تثنیه سوم جمع بعد ازان سه صیغه مونث غائب است بهمون وضع
بعد ازان سه صیغه مذکر حاضر است لیکن تثنیه آن برائے مونث
حاضر نیز آید بعد ازان دو صیغه مونث حاضر است اول واحد دوم جمع
بعد ازان دو صیغه متکلم است اول برائے واحد مذکر ومونث هر دو دوم
برائے تثنیه مذکر ومونث وجمع مذکر ومونث **اثبات فعل ماضی مجهول**
فُعِلَ فُعِلَا فُعِلُوْا فُعِلَتْ فُعِلَتَا فُعِلْنَ فُعِلْتَ فُعِلْتُمَا فُعِلْتُمْ فُعِلْتِ فُعِلْتُنَّ فُعِلْتُ
فُعِلْنَا۔ ما ولا بر ماضی برائے نفی می آید مگر شرط دخول لا بر ماضی اینست که
بے تکرار نمے آید چون فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰی **نفی فعل ماضی معروف**
مَا فَعَلَ مَا فَعَلَا مَا فَعَلُوْا مَا فَعَلَتْ مَا فَعَلَتَا مَا فَعَلْنَ مَا فَعَلْتَ مَا فَعَلْتُمَا
مَا فَعَلْتُمْ مَا فَعَلْتِ مَا فَعَلْتُنَّ مَا فَعَلْتُ مَا فَعَلْنَا ایضاً لَا فَعَلَ لَا فَعَلَا
لَا فَعَلُوْا لَا فَعَلَتْ لَا فَعَلَتَا لَا فَعَلْنَ لَا فَعَلْتَ لَا فَعَلْتُمَا لَا فَعَلْتُمْ لَا فَعَلْتِ

لَا فُعِلْتُنَّ لَا فُعِلْتُ لَا فُعِلْنَا **نفی فعل ماضی مجهول** مَا فُعِلَ مَا فُعِلَا
مَا فُعِلُوا مَا فُعِلَتْ مَا فُعِلَتَا مَا فُعِلْنَ مَا فُعِلْتَ مَا فُعِلْتُمَا مَا فُعِلْتُمْ
مَا فُعِلْتِ مَا فُعِلْتُمَا مَا فُعِلْتُنَّ مَا فُعِلْتُ مَا فُعِلْنَا۔ **ایضاً** لَا فُعِلَ لَا فُعِلَا لَا فُعِلُوا
لَا فُعِلَتْ لَا فُعِلَتَا لَا فُعِلْنَ لَا فُعِلْتَ لَا فُعِلْتُمَا لَا فُعِلْتُمْ لَا فُعِلْتِ لَا فُعِلْتُنَّ
لَا فُعِلْتُ لَا فُعِلْنَا۔

اثبات فعل مضارع معروف مضارع را یازده صیغه است
يَفْعَلُ يَفْعَلَانِ يَفْعَلُونَ تَفْعَلُ تَفْعَلَانِ يَفْعَلْنَ تَفْعَلُونَ تَفْعَلِينَ تَفْعَلْنَ
أَفْعَلُ نَفْعَلُ بحرکات ثلثه عین سه صیغه اول برای مذکر غائب است اول
واحد دوم تثنیه سوم جمع بعد از آن سه صیغه مؤنث غائب است همچون
وضع مذکر و آن تَفْعَلُ برای واحد مذکر حاضر نیز آید پس آن بجای دو
صیغه است و تَفْعَلَانِ برای تثنیه مذکر حاضر و مؤنث حاضر نیز آید پس
آن بجای سه صیغه است و تَفْعَلُونَ صیغه جمع مذکر حاضر است و تَفْعَلِينَ
واحد مؤنث حاضر و تَفْعَلْنَ جمع مؤنث حاضر و أَفْعَلُ واحد مذکر و مؤنث متکلم
و نَفْعَلُ تثنیه و جمع مذکر و مؤنث متکلم مع الغیر **اثبات مضارع مجهول**
يُفْعَلُ يُفْعَلَانِ يُفْعَلُونَ تُفْعَلُ تُفْعَلَانِ يُفْعَلْنَ تُفْعَلُونَ تُفْعَلِينَ تُفْعَلْنَ أُفْعَلُ
نُفْعَلُ **نفی مضارع معروف** لَا يَفْعَلُ لَا يَفْعَلَانِ لَا يَفْعَلُونَ لَا تَفْعَلُ
لَا تَفْعَلَانِ لَا يَفْعَلْنَ لَا تَفْعَلُونَ لَا تَفْعَلِينَ لَا تَفْعَلْنَ لَا أَفْعَلُ لَا نَفْعَلُ

ایضاً ما یُفعَلُ ما یُفعَلانِ ما یُفعَلُونَ ما تُفعَلُ ما تُفعَلانِ ما یُفعَلْنَ ما
تُفعَلُونَ ما تُفعَلِینَ ما تُفعَلْنَ ما اُفعَلُ ما نُفعَلُ نفی مضارع مجهول لا یُفعَلُ
لا یُفعَلانِ لا یُفعَلُونَ لا تُفعَلُ لا تُفعَلانِ لا یُفعَلْنَ لا تُفعَلُونَ لا تُفعَلِینَ
لا تُفعَلْنَ لا اُفعَلُ لا نُفعَلُ۔ ایضاً ما یُفعَلُ ما یُفعَلانِ ما یُفعَلُونَ ما تُفعَلُ
ما تُفعَلانِ ما یُفعَلْنَ ما تُفعَلُونَ ما تُفعَلِینَ ما تُفعَلْنَ ما اُفعَلُ ما نُفعَلُ

چون لن بر مضارع داخل شود در یَفعَلُ و تَفعَلُ و اَفعَلُ و نَفعَلُ نصب کند
و از یَفعَلانِ یَفعَلُونَ تَفعَلانِ تَفعَلُونَ تَفعَلِینَ نونِ اعرابی را ساقط کند و در
یَفعَلْنَ و تَفعَلْنَ هیچ عمل نکند و مضارع مثبت را بمعنی نفی تاکید مستقبل گرداند

نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف لن یَفعَلَ لن یَفعَلا لن یَفعَلُوا
لن تَفعَلَ لن تَفعَلا لن یَفعَلْنَ لن تَفعَلُوا لن تَفعَلِی لن تَفعَلْنَ لن اَفعَلَ لن نَفعَلَ

نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجهول لن یُفعَلَ لن یُفعَلا لن یُفعَلُوا
لن تُفعَلَ لن تُفعَلا لن یُفعَلْنَ لن تُفعَلُوا لن تُفعَلِی لن تُفعَلْنَ لن اُفعَلَ لن نُفعَلَ

اَن و کَی و اِذَن هم مثل لن عمل کند اَن یَفعَلَ و کَی یَفعَلَ و اِذَن یَفعَلَ را
معروف و مجهول باید گردانید۔

لم در یَفعَلُ و تَفعَلُ و اَفعَلُ و نَفعَلُ جزم کند و از یَفعَلانِ و یَفعَلُونَ و تَفعَلانِ و تَفعَلُونَ
تَفعَلِینَ نونِ اعرابی را ساقط گرداند و یَفعَلْنَ و تَفعَلْنَ جمع مونث غائب و حاضر را بحال خود
دارد و مضارع را بمعنی ماضی منفی گرداند بحث نفی جحد بلم در فعل مضارع معروف

لم یفعل لم یفعلا لم یفعلوا لم تفعل لم تفعلا لم یفعلن لم تفعلوا لم تفعلی لم تفعلن لم افعل لم نفعل **نفی جحد در فعل مضارع مجهول** لم یُفعل لم یُفعلا لم یُفعلوا لم تُفعل لم تُفعلا لم یُفعلن لم تُفعلوا لم تُفعلی لم تُفعلن لم اُفعل لم نُفعل لمّا هم مثل لم عمل کند لفظاً و معنے چون لمّا یفعل لمّا یفعلا لمّا یفعلوا لمّا تفعل لمّا تفعلا لمّا یفعلن لمّا تفعلوا لمّا تفعلی لمّا تفعلن لمّا افعل لمّا نفعل مگر معنی لم یفعل نکرد معنی لمّا یفعل هنوز نکرد و اِنْ و لام امر و لاے نهی هم مثل لم عمل کند اِن یفعل اِن یفعلا تا آخر معروف و مجهول باید گردانید لام امر در جمیع صیغ مجهول مے آید و در معروف در غیر صیغ حاضر۔ و لاے نهی در همه صیغها آید۔

بحث نهی معروف لا یفعل لا یفعلا لا یفعلوا لا تفعل لا تفعلا لا یفعلن لا تفعلوا لا تفعلی لا تفعلن لا افعل لا نفعل **بحث نهی مجهول** لا یُفعل لا یُفعلا لا یُفعلوا لا تُفعل لا تُفعلا لا یُفعلن لا تُفعلوا لا تُفعلی لا تُفعلن لا اُفعل لا نُفعل و فعل مضارع مجزوم بلم و دیگر جوازم اگر لام کلمه حرف علت باشد بیفتد لم یدعُ و لم یرمِ و لم یخش و لمّا یدعُ و اِن یدعُ و لیدعُ و لا یدعُ و هلٰذا۔

براے تاکید در فعل مضارع لام تاکید مفتوحه و نون تاکید ثقیله و خفیفه می آید لام در اوّل و نون در آخر داخل مے شود ثقیله مشدد باشد و در همه

صیغ مے آید و خفیفہ ساکن و در تثنیہ و جمع مؤنث نمی آید و در باقی صیغ مے آید
ماقبل نون ثقیلہ در یَفْعَلُ و تَفْعَلُ و اَفْعَلُ و نَفْعَلُ مفتوح مے شود و نون
اعرابی در صیغ تثنیہ و جمع مذکر و واحد مؤنث حاضر مے افتد پس الف تثنیہ
باقی مے ماند و نون ثقیلہ بعد آن مکسور میگردد چون لَیَفْعَلَانِّ و واو جمع مذکر
و یائے مؤنث حاضر مے افتد و ضمہ ماقبل واو و کسرہ ماقبل یا باقی می ماند
چون لَتَفْعَلُنَّ لَتَفْعَلِنَّ و در جمع مؤنث غائب و حاضر میان نون جمع و
نون ثقیلہ الف مے آرند تا اجتماع سہ نون لازم نیاید چون لَیَفْعَلْنَانِّ و
لَتَفْعَلْنَانِّ و درین ہر دو ہم نون ثقیلہ مکسور مے باشد۔

بالجملہ بعد الف نون ثقیلہ مکسور می باشد و در دیگر جاہا مفتوح و نون
خفیفہ در غیر تثنیہ و جمع مؤنث حال مثل نون ثقیلہ دارد و مضارع بدر آمدن
نون ثقیلہ و خفیفہ خاص مستقبل میگردد لام تاکید با نون ثقیلہ در فعل
مستقبل معروف لَیَفْعَلَنَّ لَیَفْعَلَانِّ لَیَفْعَلُنَّ لَتَفْعَلَنَّ لَتَفْعَلَانِّ لَیَفْعَلْنَانِّ
لَتَفْعَلُنَّ لَتَفْعَلِنَّ لَتَفْعَلْنَانِّ لَاَفْعَلَنَّ لَنَفْعَلَنَّ مجہول لَیُفْعَلَنَّ لَیُفْعَلَانِّ
لَیُفْعَلُنَّ لَتُفْعَلَنَّ لَتُفْعَلَانِّ لَیُفْعَلْنَانِّ لَتُفْعَلُنَّ لَتُفْعَلِنَّ لَتُفْعَلْنَانِّ لَاُفْعَلَنَّ
لَنُفْعَلَنَّ لام تاکید با نون خفیفہ در فعل مستقبل معروف لَیَفْعَلَنْ
لَیَفْعَلُنْ لَتَفْعَلَنْ لَتَفْعَلُنْ لَتَفْعَلِنْ لَاَفْعَلَنْ لَنَفْعَلَنْ مجہول لَیُفْعَلَنْ
لَیُفْعَلُنْ لَتُفْعَلَنْ لَتُفْعَلُنْ لَتُفْعَلِنْ لَاُفْعَلَنْ لَنُفْعَلَنْ در امر و نہی ہم نون ثقیلہ

ونون خفیفه می آید ذکر امر بعد ازین خواهد آمد نهی معروف با نون ثقیله
لَا یَفْعَلَنَّ لَا یَفْعَلَانِّ لَا یَفْعَلُنَّ لَا تَفْعَلَنَّ لَا تَفْعَلَانِّ لَا یَفْعَلْنَانِّ لَا
تَفْعَلُنَّ لَا تَفْعَلِنَّ لَا تَفْعَلَانِّ لَا تَفْعَلْنَانِّ لَا اَفْعَلَنَّ لَا نَفْعَلَنَّ مجهول لَا یُفْعَلَنَّ
لَا یُفْعَلَانِّ لَا یُفْعَلُنَّ لَا تُفْعَلَنَّ لَا تُفْعَلَانِّ لَا یُفْعَلْنَانِّ لَا تُفْعَلُنَّ لَا تُفْعَلِنَّ
لَا تُفْعَلْنَانِّ لَا اُفْعَلَنَّ لَا نُفْعَلَنَّ نون ثقیله وخفیفه در فعل مضارع
بعد امای شرطیه هم می آید بطریقه خود چون اِمَّا یَفْعَلَنَّ الخ وَاِمَّا یَفْعُلَنَّ الخ
امر حاضر از فعل مضارع میگیرند باین وضع که علامت مضارع را حذف
میکنند پس اگر ما بعد علامت مضارع متحرک ست در آخر وقف میکنند چون عِدْ
از تَعِدُ واگر ساکن است همزه وصل در اول می آرند مضموم اگر عین مضموم
باشد چون اُنْصُرْ از تَنْصُرُ ومکسور اگر عین مکسور باشد یا مفتوح چون اِضْرِبْ
از تَضْرِبُ واِفْتَحْ از تَفْتَحُ ودر آخر وقف میکنند ونون اعرابی ساقط شود
ونون جمع بحال خود ماند وحرف علت هم از آخر حذف شود چون اُدْعُ
از تَدْعُوْ واِرْمِ از تَرْمِیْ واِخْشَ از تَخْشٰی امر حاضر معروف اُفْعُلْ
اُفْعُلَا اُفْعُلُوْا اُفْعُلِیْ اُفْعُلْنَ امر غائب ومتکلم معروف لِیَفْعُلْ لِیَفْعُلَا
لِیَفْعُلُوْا لِتَفْعُلْ لِتَفْعُلَا لِیَفْعُلْنَ لِاَفْعُلْ لِنَفْعُلْ امر مجهول لِیُفْعَلْ لِیُفْعَلَا
لِیُفْعَلُوْا لِتُفْعَلْ لِتُفْعَلَا لِیُفْعَلْنَ لِتُفْعَلُوْا لِتُفْعَلِیْ لِتُفْعَلْنَ لِاُفْعَلْ لِنُفْعَلْ
امر حاضر معروف با نون ثقیله اُفْعُلَنَّ اُفْعُلَانِّ اُفْعُلُنَّ اُفْعُلِنَّ اُفْعُلْنَانِّ

بانون خفیفہ اُفعلَن اِفعَلُن اِفعِلِن امر غائب و متکلم معروف بانون ثقیلہ لیفعلنّ لیفعلانّ لیفعلُنّ لتفعلانّ لیفعلنانّ لافعلنّ لنفعلنّ بانون خفیفہ لیفعلَن لیفعلُن لتفعلَن لافعلَن لنفعلَن امر مجہول بانون ثقیلہ لیُفعلَنّ لیُفعلانّ لیُفعلُنّ لتُفعلَنّ لتُفعلانّ لیُفعلنانّ لاُفعلنّ لنُفعلنّ مثل مضارع مجہول جز اینکہ لام مش مکسور ست امر مجہول بانون خفیفہ لیُفعلَن لیُفعلُن لتُفعلَن لاُفعلَن لنُفعلَن مثل مضارع۔

بیان اسمای مشتقہ

شش اسم از فعل مشتق میشوند اسم فاعل[۱] اسم مفعول[۲] اسم تفضیل[۳] صفت مشبہ[۴] اسم آلہ[۵] اسم ظرف[۶]۔

اسم فاعل کہ دلالت کند بر کنندہ کار از ثلاثی مجرد مطلقاً بروزن فاعل آید بحث اسم فاعل فاعلٌ فاعلانِ فاعلَینِ فاعلونَ فاعلِینَ فاعلۃٌ فاعلتانِ فاعلتَینِ فاعلاتٌ تثنیہ بحالت رفع بالف آید و بحالت نصب و جر بیا کہ ماقبلش مفتوح بود و نون تثنیہ مکسور باشد و جمع بحالت رفع بواو آید و بحالت نصب و جر بیا کہ ماقبلش مکسور باشد و نون جمع مفتوح بود۔

اسم مفعول که دلالت کند بر ذاتیکه فعل برو واقع شده باشد از ثلاثی مجرد بر وزن مفعول آید بحث اسم مفعول مَفْعُولٌ مَفْعُولَانِ مَفْعُولِيْنَ مَفْعُولُوْنَ مَفْعُولِيْنَ مَفْعُولَةٌ مَفْعُولَتَانِ مَفْعُولَتَيْنِ مَفْعُولَاتٌ

اسم تفضیل که دلالت کند بر زیادت معنی فاعلیت نسبت بدیگر بر وزن اَفْعَلُ آید مگر از لون و عیب بمعنے آید چه درین هر دو اَفْعَلُ برای صفت مشبه می آید چون اَحْمَرُ و اَعْمٰی و از غیر ثلاثی مجرد نیز آید بحث اسم تفضیل اَفْعَلُ اَفْعَلَانِ اَفْعَلِيْنَ اَفْعَلُوْنَ اَفْعَلِيْنَ اَفَاعِلُ فُعْلٰی فُعْلَيَانِ فُعْلَيَيْنِ فُعْلَيَاتٌ فُعَلٌ اَفَاعِلُ جمع تکسیر مذکر ست و فُعَلٌ جمع تکسیر مؤنث و اَفْعَلُوْنَ و فُعْلَيَاتٌ جمع سالم. جمع سالم آنرا گویند که بنا ے واحد دران سلامت ماند در مذکر بواو و نون آید در مؤنث بالف و تا آید و جمع تکسیر آنکه بنا ے واحد دران سلامت نماند۔ اسم تفضیل گاہے برا ے زیادت معنے مفعولیت هم می آید چون اَشْهَرُ بمعنے مشهور تر۔

صفت مشبہ آنکه دلالت کند بر اتصاف ذاتی بمعنی مصدری بوضع ثبوت و اسم فاعل دلالت میکند بر اتصاف بطور حدوث و لهذا صفت مشبہ همیشه لازم باشد اگرچه از فعل متعدی آید پس فرق در سَامِعٌ و سَمِيْعٌ اینست که سَامِعٌ دلالت میکند بر ذاتے که موصوف باشد بشنیدن چیزے بالفعل و لهذا بعد آن مفعول آمدن می تواند چون سَامِعٌ کَلَامَكَ و سَمِيْعٌ دلالت میکند

بر ذاتے کہ موصوف بسمع باشد بطور ثبوت اعتبار تعلق بچیزے دران ملحوظ نیست بلکہ بعدم اعتبار تعلق بچیزے ملحوظ پس سمیع کالازم تواں گفت اوزان صفت مشبہ بسیار است صَعْبٌ صِفْرٌ عُلُبٌ حَسَنٌ خَشِنٌ نَدُسٌ زَئِمٌ بِلِزٌ حُطَمٌ جُنُبٌ اَحْمَرُ کابرٌ کَبِیْرٌ غَفُوْرٌ جَیِّدٌ جَبَانٌ هِجَانٌ شُجَاعٌ عَطْشَانٌ عَطْشَیٰ حُبْلیٰ حَمْرَاءُ عُشَرَاءُ بحث صفت مشبہ حَسَنٌ حَسَنَانِ حَسَنِیْنَ حَسَنُوْنَ حَسَنِیْنَ حَسَنَةٌ حَسَنَتَانِ حَسَنَتَیْنِ حَسَنَاتٌ۔

اسم آلہ دلالت کند بر آلہ صدور فعل بر سہ وزن آید مِفْعَلٌ مِفْعَلَةٌ مِفْعَالٌ بحث اسم آلہ مِنْصَرٌ مِنْصَرَانِ مِنْصَرِیْنَ مَنَاصِرُ مِنْصَرَةٌ مِنْصَرَتَانِ مِنْصَرَتَیْنِ مَنَاصِرُ مِنْصَارٌ مِنْصَارَانِ مِنْصَارَیْنِ مَنَاصِیْرُ وگاہے بر وزن فاعلٌ آید چون خَاتِمٌ آلہ ختم یعنے مہر کردن و عَالِمٌ آلہ دانستن مگر درین قسم معنے اسمے غالب آمدہ علی الاطلاق بمعنے اشتقاقی مستعمل نیست ہر آلہ ختم را خَاتَمٌ وہر آلہ علم را عَالَمٌ نتوان گفت۔

اسم ظرف دلالت میکند بر جائے صدور فعل یا وقت صدور فعل از مفتوح العین ومضموم العین وناقص مطلقا بر وزن مَفْعَلٌ بفتح عین چون مَفْتَحٌ ومَنْصَرٌ ومَرْمیً واز مکسور العین واز مثال مطلقا بر وزن مَفْعِلٌ آید بکسر عین چون مَضْرِبٌ ومَوْقِعٌ وآنکہ بعضے صرفیان گفتہ اند

کہ از مضاعف ہم مطلقاً بفتح عین آید صحیح نیست و استدلال کردہ اند بلفظ مَفَرٌّ کہ از یَفِرُّ بکسر عین ست و در قرآن مجید واقع فَاَیْنَ الْمَفَرُّ و صحیح نیست کہ از مضاعف مکسور العین بکسر عین آید چنانچہ مَحِلٌّ از حَلَّ یَحِلُّ و لفظ مَحِلٌّ ہم در قرآن مجید واقع حَتّٰی یَبْلُغَ الْهَدْیُ مَحِلَّهٗ و لفظ مَفَرٌّ را جواب دادہ اند کہ ظرف نیست بلکہ مصدر میمی است۔ صیغہ ظرف کہ بر معنے وقت دلالت کند آنرا ظرف زمان گویند و آنکہ بر معنے جاے دلالت کند آنرا ظرف مکان گویند بحث اسم ظرف مَضْرِبٌ مَضْرِبَانِ مَضَارِبُ مُضَيْرِبٌ مَضَارِبُ گاہے ظرف بروزن مَفْعَلَۃٌ ہم آید چون مَکْحَلَۃٌ و بعضے اوزان ظرف از غیر مکسور العین ہم مکسور آید چون مَسْجِدٌ مَنْسِكٌ مَطْلِعٌ مَشْرِقٌ مَغْرِبٌ مَجْزِرٌ مگر درین اوزان موافق قیاس بروزن مَفْعَلٌ ہم مے آید۔

بیان عوامل النحو و انواعها

عامل اندر نحو صد باشد چنین فرموده اند ‌ ‌ ‌ شیخ عبد القاهر جرجانی که پیر هدا
معنوی از وی دو باشد جمله دیگر لفظی اند ‌ ‌ ‌ باز لفظی شد سماعی و قیاسی ای فتا
زان نود یک وان سماعی هفت دیگر قیاس ‌ ‌ ‌ آن سماعی سیزده نوع ست بی روی و ریا

النوع الاول

نوع اول هفده حرف جر بود میدان یقین ‌ ‌ ‌ کاندرین یک بیت آمد جمله بیچون و چرا
با و تا و کاف و لام و واو و منذ و مذ خلا ‌ ‌ ‌ رُبّ حاشا مِن عدا فی عن علی حتی الی

النوع الثانی والثالث

اِنَّ با اَنَّ کَاَنَّ لَیتَ لکِنَّ لَعَلّ ‌ ‌ ‌ ناصب اسم اند و رافع در خبر ضد ما و لا

النوع الرابع

وا و یا و همزه و اَلا اَیا و اَی هَیا ‌ ‌ ‌ ناصب اسم‌اند پس این هفت حرف ای مقتدا

النوع الخامس

اَن و لَن پس کَی و اِذَن این چار حرف معتبر ‌ ‌ ‌ نصب مستقبل کنند این جمله دائم اقتفا

النوع السادس

إنْ و لَمْ لَمّا و لام امر و لای نهی نیز　　پنج حرف جازم فعلند هر یک بیدغا

النوع السابع

مَنْ و مَا مَهْمَا و ایٌّ حیثما اِذما متى　　اینما انّى نه اسم جازم آمد فعل را

النوع الثامن

ناصب اسم منکر نوع هشتم چار اسم　　هست چون تمیز باشد آن منکر هر کجا
اولین لفظ عشر باشد مرکب با احد　　همچنین تا تسع تسعین ۹۹ بر شمر این حکم را
باز ثانی کم چو استفهام باشد نے خبر　　ثالث ایشان کأیّن رابع ایشان کذا

النوع التاسع

نه بود اسمای افعالی کز آن شش ناصبند　　دونک بله علیک حیّهل باشد و ها
پس سه دیگر باز رافع اسم را هیهات دان　　باز شتّان هست و سرعان یاد گیر این بیتها

النوع العاشر

نوع عاشر سیزده فعلند کایشان ناقصند　　رافع اسمند و ناصب در خبر چون ما و لا

کان صار اصبح امسی و اضحی ظل بات	ما فتی ما دام ما انفک لیس باشد از قفا
ما برح ما زال و افعالی کز ینها مشتق اند	هر کجا بینی همین حکم ست در جمله روا

النوع الحادی عشر

دیگر افعال مقارب در عمل چون ناقصند	هست آن کاد و کرب با اوشک و دیگر عسی

النوع الثانی عشر

دیگر افعال یقین و شک بود کان بر دو اسم	چون در آید هر یکی منصوب سازد هر دو را
خلتُ باشد با علمتُ پس حسبتُ با زعمتُ	پس ظننتُ با رایتُ پس وجدتُ بخطا

النوع الثالث عشر

رافع اسمای جنس افعال مدح و ذم بود	چار باشد نعم بئس ساء انگه حبذا

عوامل قیاسیه

بعد ازان هفت قیاسی اسم فاعل مصدر است	اسم مفعول و مضاف و فعل باشد مطلقا
پس صفت باشد که آن مانند اسم فاعل است	هفتم اسم تام باشد ناصب تمیز را

عوامل معنویه

عامل فعل مضارع معنوی باشد بدان
همچنین معنی بود عامل نقیض ور مبتدا